

Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera

ĽUBOMÍR ĎUROVIČ, Lund – Bratislava

1.1 Našou najstaršou známou tlačou na území Slovenska je Malý katechizmus Martina Luthera známy ako Bardejovský katechizmus z roku 1581.¹ Malý katechizmus vyšiel v knižnej podobe po prvý raz roku 1529 vo Wittenbergu po nemecky a odvtedy nespočetné množstvo ráz, v množstve jazykov, v menej alebo viac pozmenenej podobe vo všetkých krajinách, ktoré prijali Lutherovu reformáciu (na Slovensku, resp. bibličtinou 152 vydaní podľa Evanjelickej encyklopédie Slovenska, s. 213).

1.2 Malý katechizmus pozostáva z viacerých druhov textov. Sú to:

1. základné vieroučné texty západnej kresťanskej cirkvi Desatoro božích prikázaní, Viera všeobecná kresťanská (Kredo) a modlitba Otčenáš, ďalej slová ustanovenia oboch evanjelických sviatostí – krstu svätého a Večere pánovej (sviatosti oltárnej); spolu ich budem volať „rituálne texty“;
2. Lutherove výklady jednotlivých častí týchto piatich rituálnych textov;
3. Lutherov dlhý úvod (v Bardejovskom katechizme 9 strán), príprava veriaceho na spoveď, niekoľko modlitieb;
4. „Haustafel“, u nás neskôr zvaná „Domovní tabule“, čo je Lutherov výber citátov z Biblie, určujúcich povinnosti jedenástich rôznych kategórií veriacich – od biskupov, kňazov, svetskej vrchnosti... až po mládež a vdovy.

1.3 Pri preklade, či vlastne skôr transponovaní Malého katechizmu do každého ďalšieho jazyka, v prípade Bardejovského katechizmu do češtiny slovenskej redakcie, muselo sa zachádzať s týmito rôznymi typmi textov rôznym spôsobom.

Prastaré kresťanské misijné texty Otčenáš a Kredo (apoštolské)² a ešte staršie židovsko-kresťanské Desatoro, ktoré veriaci museli vedieť a niektoré aj denne niekoľkokrát doslovne odriekať, museli sa do Malého katechizmu len dosadiť, a to v tom znení, aké v danom čase bolo bežné (teda nie nutne v znení v tom čase používané Biblie; tak je to

¹ BÁLENT, Boris: Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612. In: *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612*. Faksimile. Ed. Boris Bálent. Turčiansky Sv. Martin, 1947, s. 5 – 22.

ADAMIŠ, Július: *Štyristoročná pamiatka Malého Katechizmu Dra Martina Luthera*. 1529. Vydal generálny konvent cirkve evanj. a. v. na Slovensku. S. l. a.

KVAČALA, Ján: *Dejiny reformácie na Slovensku*. Lipt. Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935.

ĎUROVIČ, Ján: *Evanjelická literatúra do Tolerancie*. Turč. Sv. Martin : Matica slovenská, 1940.

Evanjelická encyklopédia Slovenska. Ed. B. Petrik. Bratislava : 2001, s. v. Malý katechizmus.

KOVAČKA, Miloš: Bardejovský katechizmus v národných duchovných dejinách Slovenska. In: *Kniha 2003*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, s. 109 – 116.

² ISAČENKO, A. V.: *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši*. Turč. Sv. Martin : Matica slovenská, 1948.

napr. s Mojžišovým druhým prikázanim „Neučiniš sobě rytiny...“ z Exodus 20, ktoré v žiadnom z našich Desatoro nie je). I slovenskí i českí evanjelici i katolíci, resp. ich predkovia pred Reformáciou, mali tieto texty od prijatia kresťanstva veľmi dlho totožné; a aj dnes, po preložení do slovenčiny, sú textové rozdiely minimálne.

Slová ustanovenia oboch sviatostí, Haustafel a časti niektorých modlitieb sú citáty z Biblie, takže ani tieto sa nemuseli prekladať, ale mohli sa jednoducho odčitovať, pretože český preklad Biblie už dávno pred Reformáciou existoval.³ Pretože v 16. storočí okrem štyroch rukopisných redakcií existovalo už aj niekoľko tlačených vydání Biblie, je dnes filologickým problémom určiť, či editor Bardejovského katechizmu tieto biblické texty sám prekladal, alebo citoval; a ak citoval, z ktorého vydania českej Biblie.

Lutherove vlastné autorské texty, t. j. jeho úvod, jeho výklady jednotlivých častí všetkých piatich rituálnych textov a príprava na spoveď, sú pôvodne nemecké, ale celý Malý katechizmus bol ihneď, najmä pre školy, preložený aj do latinčiny. Tu teda treba filologicky zistiť, z ktorého z týchto dvoch jazykov bol Bardejovský katechizmus – alebo niektorá jeho časť! – preložený. Až potom možno skúmať vlastnosti týchto prekladov, slovakizmy a ich typy ap.

1.4 Kto bol editorom či prekladateľom Bardejovského katechizmu, to dnes nevieme podložene povedať. Bola to pravdepodobne niektorá osobnosť z reformačného Bardejova: do úvahy prichádza najmä Severín Sculteti (Škultéty), ktorého autorstvo sa od vydania Kvačalových *Dejín reformácie* predpokladá,⁴ hoci dôkazy na to nie sú. Sotva možno myslieť na Leonharda Stöckela, centrálnu osobnosť Reformácie v Bardejove i Uhorsku vôbec, priameho žiaka Melanctonovho a Lutherovho,⁵ pretože nemáme doklad, že by niekedy bol niečo napísal po česky/slovensky. Jeho rolu však snád' možno vidieť v tom, že Bardejovský katechizmus má temer presne štruktúru najstaršieho vydania Malého katechizmu pozostávajúceho z desiatich čiastok (tak ako ho rekonštruoval Johannes Meyer⁶ „in der ältesten erreichbaren Form“): exemplár takéhoto jedného z najstarších vydání Malého katechizmu sa do Bardejova mohol dostať práve osobne so Stöckelom.

Bardejovskému katechizmu ako filologickému problému venujem osobitnú štúdiu.⁷ Dnes tu chcem upozorniť na jednu jeho skôr ideovú stránku – na jeho revíziu niektorých Lutherových stanovísk.

x x x

2.1 Evanjelický Bardejovský katechizmus nemôže, pochopiteľne, zasahovať do znenia základných vieroučných článkov katechizmu, tým viac, že v roku 1580 bol Malý

³ KYAS, Vladimír: První český překlad bible. In: *Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd*, roč. 81, sešit 1. Praha : Academia, 1971.

⁴ Kvačala, c. d., s. 119. Pozri aj *Evanjelickú encyklopédiu Slovenska*, s. 213.

⁵ DANIEL, David P.: Hungary. In: *The Early Reformation in Europe*. Ed. A. Pettigree. Cambridge University Press, 1992, s. 49 – 69.

⁶ MEYER, D. Johannes: *Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem katechismus*. Gütersloh : Verlag C. Bertelsmann, 1929, s. 17.

⁷ Vychádza v časopise *Slovenská reč*, roč. 74, 2009, č. 4.

katechizmus pojatý do Liber concordiae, súboru základných a záväzných vieroučných textov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Ale v Lutherových autorských textoch som našiel tri miesta, kde sa Bardejovský katechizmus rozchádza s Meyerovou rekonštrukciou. Všetky tri sa týkajú zásadných vecí.

Či tieto tri zmeny urobil autor Bardejovského katechizmu sám, alebo či ich prebral z niektorého z množstva variantov Malého katechizmu v Nemecku, to dnes celkom spoľahlivo povedať neviem: faktom je, že v týchto troch bodoch sa Bardejovský katechizmus od Lutherovho najpôvodnejšieho znenia Malého katechizmu odlišuje.

2.2.1 V úvode, ktorý je v Bardejovskom katechizme určený „*Wssem pobožnijm ffararům a kazatelům*“, sa Luther rozhorčuje nad tým, že nielen „*obecný lid*“, ale ani mnohí kňazi nevedia základné články viery. Nabáda teda kňazov, že majú aj „*prostý lid*“ viesť k tomu, aby „*Božy Příkladanij, Wiru křestiansku*“ (Otčenáš je v odrezanom hornom riadku) vedeli „*dle textu Slowo do slowa*“. Kto by tieto veci zanedbával, toho treba najprv napomenúť; ak by to nepomohlo, treba takému odoprieť sviatosti. A ďalej je po nemecky: „*Dazu sollen yhn die Eltern und Hausherrn essen und trincken versagen*“ (Meyer, s. 20), čo však Bardejovský katechizmus prekladá: „*Nadto Hospodářý aný pokrmu a napogě nemagi gim dawati*“ (s. 6). Rodičia sú tu teda vynechaní. Inými slovami – Bardejovský katechizmus neodporúča rodičom, na rozdiel od Luthera, aby svoje deti trestali hladom a smädom, ani za previnenie proti týmto svätým veciam.

2.2.2 Šiesta čiastka rekonštrukcie Malého katechizmu je venovaná spovedi: v dochovanom reprintovanom exemplári Bardejovského katechizmu sú zrejme dve strany stratené. Na predchádzajúcej strane je kúsok posledného odseku piatej čiastky (o krste) – začiatok citátu z listu apoštola Pavla Rimanom: „*My gsme s Krystem*“ a kustoda „*poh*“. Rekonštrukcia (Meyer, s. 36 a 37) má na tomto mieste začiatok VI. čiastky „*Wie man die Einfeltigen sol leren Beichten*“ (Ako treba prostých ľudí učiť spovedať sa). Tu sú najprv poučenia o tom, čo je spoveď, z ktorých hriechov sa treba spovedať a potom doslovný návod ako má, zrejme ten „*prostý*“ človek, spovedníkovi priznávať svoje hriechy. Z toho je v dochovanom Bardejovskom katechizme len koniec: „*wal. Pánu a Paný odmluwál/ a gim laal gsem / teho všeho ... želijm / a za milost prosým / a polepsiti se hcij*“ (s. 17). Zato v ďalšom odseku, nadpísanom *Pán a Paný takto wyznawati se maji* je predpísaná tvrdá sebakritika: pán-nepán, ale podľa tejto predlohy má priznávať nielen, že svoju rodinu a „*čelatku*“ nie dosť učil slovo božie, ale aj že im „*skrže nepoctywe slowa a skutky*“ dával zlý príklad, že susedom škodil, ohováral ich, že draho predával a „*gýne w prodawánij klamał*“ – a že, presne tými istými slovami ako ten „*prostý*“ človek, svoje skutky ľutuje a sľubuje polepšenie.

Ale ďalej sú v Rekonštrukcii dva odstavce, ktoré Bardejovský katechizmus vynechal, ktoré teda bardejovský kňaz-autor v inštrukcii, ako sa pripraviť na spoveď, mať nechcel: v oboch sú výnimky spod týchto prísnych predpisov ako sa spovedať.

2.2.2.1 Prvý sa začína: „*Wenn aber jemand sich nicht befindet beschweret mit solcher odder grossern sunden (...)*“, t. j. keď sa niekto necíti byť zaťažený takýmito alebo ťažšími hriechmi, ten si nemá vyhl'adávať a vymýšľať („*ertichten*“) ďalšie hriechy „*und da mit eine marter aus der Beicht machen*“, t. j. a takto zo spovede robiť utrpenie. Takýto

človek si má spomenúť na jeden-dva prípady, keď zahrešil, alebo sa verbálne nepekne („unhübsch“) zachoval, alebo niečo podobné: „Und lasse es genug sein“ – a tým to môžeš skončiť, to stačí!

2.2.2.2 Druhý v Bardejovskom katechizme vypustený odstavec ide ešte ďalej. „Ak však žiadne hriechy nevieš“ – načo je v zátvorke skeptické „čo by vlastne nemalo byť možné“ – „prijmi rozhrešenie za obyčajnú spoveď, ktorú pred Bohom robíš svojmu spovedníkovi“ („so du für Gott thust gegen dem Beichtiger“).

2.2.2.3 Bardejovský katechizmus je teda svedectvom prísnejšieho stanoviska k forme spovede, než mal Luther: vyžaduje explicitné vypočítanie vlastných prestúpení Desatora – čo zrejme možno pokladať za snahu zachovať ten istý postup, aký mala západná kresťanská cirkev dovtedy, s individuálnou osobnou spoveďou. Toto prísnejšie stanovisko zachoval po troch desaťročiach aj oficiálny katechizmus troch superintendentov (1612, reprintovaný v tom istom zväzku ako Bardejovský katechizmus). Ani ten nepojal do svojho textu tieto dva „liberalizujúce“ odstavce.

To, čo je v Meyerovej Rekonštrukcii otvorením pre postupné spúšťanie z prísnych formálnych požiadaviek osobnej spovede,⁸ a na čo slovenský editor Bardejovského katechizmu nechcel pristúpiť, stalo sa neskôr v evanjelickej cirkvi realitou. Súčasná evanjelická cirkev praktizuje práve túto, v Rekonštrukcii najliberálnejšiu formu spovede „bez vymenovania kňazovi jednotlivých prestúpení“.⁹ Pre vývinovú perspektívu možno poukázať už na Malý katechizmus vydaný ortodoxne luterským dr. J. M. Hurbanom (Skalica, 1868), kde je znenie oboch v Bardejovskom katechizme vynechaných „liberalizujúcich“ odstavcov presne preložené, ale každý odstavec osobitne v zátvorkách. Hurban, editor tohto Malého katechizmu uvádza ako svoj zdroj katechizmus exulanta Jána Simonidesa, vydaný roku 1704 v Žitave (Zittau) v Sasku, kde kontinuita s Lutherovou pôvodnou koncepciou mohla byť stále viac-menej živá.

2.3 Tretie miesto, kde je podstatný rozdiel medzi Rekonštrukciou a Bardejovským katechizmom, je v Haustafel, čo je desiata čiastka Rekonštrukcie, z ktorej sa však v Bardejovskom katechizme zachovala len jedna menšia časť (zhora horizontálne do polovice písmen zrezaný titul *Tabule niekterych wecy*).

Tabule niekterych wecy je súbor citátov z Biblie, ktoré určujú povinnosti rôznych kategórií veriacich. Jej prvá kapitola je určená „*Byskupům/Kněžům a Kazatelům*“. Tá je v Meyerovej Rekonštrukcii rozdelená veľkosťou tlače na časť určenú duchovnému stavu a na časť, s menšou tlačou, ktorá určuje povinnosti cirkevníkov voči svojim duchovným. V Bardejovskom katechizme má táto druhá časť osobitný titul *Powinnost posluchačůw*.

V nemeckom texte Rekonštrukcie je v tejto časti na prvom mieste citát z Evanjelia sv. Lukáša 10,7: „Esset und Trincket was sie haben“, zatiaľ čo Bardejovský katechizmus tento citát celkom vynechal a celý odsek začína až nasledujúcim citátom z 1. epistoly apoštola Pavla ku Korint'anom.

Vypustený text je časťou vyprávania, ako Ježiš vyslal do sveta ďalších sedemdesiat učeníkov a znie, napr. v slovenskom katolíckom preklade s kontextom rozprávania takto:

⁸ Kvačala, c. d., s. 94

⁹ *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 348.

„V tom dome potom ostaňte, jedzte a pite, čo majú, lebo robotník si zaslúži svoju mzdu.“ Podobne je to v Kralickej biblii. Je to presný preklad znenia Vulgaty.

Tento prístup, aby sa kňaz či misionár len tak usadil v cudzom dome a jedol a pil, čo tam majú – to sa editorovi Bardejovského katechizmu zrejme nezдалo správnym a do svojho vydania toto miesto nepojal. – Redakcia z roku 1612 ani Pribišov katechizmus (1634) Haustafel nemajú. Zato spomenuté Hurbanovo vydanie Haustafel má a uvedené miesto, na rozdiel od Bardejovského katechizmu, nevyškrtáva: „V témž domu zústaňte jedíce a pijíce což u nich jest“ (Hurbanov Malý katechizmus, s. 35).

Toto je však filologicky – a asi musí byť aj teologicky – ťažké miesto. Ukazuje sa, že v Lutherovom vlastnom nemeckom preklade Biblie, a aj v preklade do mnohých iných jazykov, toto miesto má presne opačné znenie („jedzte a pite, čo vám dávajú/ponúkajú“): „In demselben Haus aber bleibt, esset und trinkt, was man euch gibt.“ (*Die Bibel*. Nach der Übersetzung Martin Luthers. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1984). „Remain in the same house, eating and drinking whatever they provide“ (*The Cambridge Annotated Study Bible*. New Revised Standard Version. Cambridge University Press, 1989). Tak isto francúzska *Ekumenická biblia* alebo švédске oficiálne preklady počínajúc *Wasovou bibliou* z roku 1541.

Meyer (s. 11 a 42) toto miesto komentuje tak, že časti zodpovedajúce v Bardejovskom katechizme odsekom „*Powinnost posluchačůw*“ (s. 42) a „*Co Poddáný Powinný gsau swym wrchnostem*“ (s. 43) nie sú Lutherove vlastné, ale že pochádzajú z dodatkov vo dvoch dolnonemecko-latinských vydaniach Malého katechizmu. Preto sú v Rekonštrukcii vytlačené petitom. A tu vraj niektoré citáty ostali podľa Vulgaty, ale iné že sú z textov Erazma Rotterdamského (s. 11). Potom by tieto dolnonemecko-latinské vydania, aspoň na tomto mieste, zrejme mohli byť modelom pre Bardejovský katechizmus : nadpisu Den Zuhörern môže zodpovedať *Powinnost posluchačůw* a čo je najdôležitejšie v jednom z týchto dvoch vydaní citát Luk. 10,7 nie je. Pravda, vo vydaniach Malého katechizmu po roku 1540¹⁰ do znenia *Tabule niekterych wecy* bol vo všeobecnosti prijatý variant, obsahujúci aj Luk. 10,7 v znení Vulgaty: preto ho má v tomto znení aj citované vydanie J. M. Hurbana.

Či Bardejovský katechizmus vychádzal z toho vydania Malého katechizmu, kde Luk. 10,7 už bolo – v latinskom (?) originále – vyškrtnuté, alebo či toto miesto vylúčil až prekladateľ/editor Bardejovského katechizmu, to môže ukázať až filologický výskum.

Je mimo cieľa tejto štúdie nájsť v spisoch Erazma Rotterdamského toto miesto a vysvetliť, či podstatný významový rozdiel v znení tohto miesta v kanonickom biblickom texte vyplýva z toho, že Erasmus našiel iný, lepší biblický rukopis, alebo z rozdielnej interpretácie snád' nie dosť jednoznačného totožného gréckeho originálu (por. *epiousios* v štvrtej prosbe Otčenáša).

Takže vynechanie v Bardejovskom katechizme nemusí byť rozhodnutie bardejovského prekladateľa/editora samotného – a v takom prípade by do tohto článku vlastne ani nemuselo patriť, pretože by to nebola významová, či vlastne morálna modifikácia Luthera.

¹⁰ Meyer, c. d., s. 12

Pravda, táto textová zhoda Bardejovského katechizmu s dvojjazyčným katechizmom nemecko-latinským je spolu s niektorými inými textovými zhodami dôležitým argumentom pre to, že predlohou pre Bardejovský katechizmus nebol (len) nemecký text, ale že tu od samého začiatku hrala rolu aj latinčina.

Ale to si vyžaduje inú, filologickú štúdiu.

Poznámky k pozostalosti Sama Bohdana Hroboňa (Zápisy rozprávok zo začiatku roku 1845)

JANA PÁCALOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

V rukopisnej pozostalosti Sama Bohdana Hroboňa¹ sa pod signatúrou 44U18 nachádzajú tri zošity obsahujúce zápisy rozprávok. Rukopis nadpísaný autorom ako *Výpisy zo slovenských povestí* je datovaný v Sielnici, 26. januára (prvý zväzok), 27. januára (druhý zväzok) a 10. februára (tretí zväzok) 1845, čomu zodpovedajú aj Hroboňove denníkové zápisy (25 – 26 – 27. 1. 1845 Povesti a dumania),² a obsahuje štyridsaťpäť očíslovaných textov, pričom od čísla 28 sú uvedené iba stručnejšie nadpísané obsahy rozprávok podobne, ako sa s nimi stretávame vo Francisciho *Codexe diversorum auctorum A*.

V prvom zväzku je zapísaných osem rozprávok (Tri zakliate kniežatá, Ružová Anička, Sirota, Žabina kmotra, Matúš, Mataj alebo strom pokánia, O jednom kráľovom synovi, O čižmárikovi) a tri kratšie náčrty (Pes, O troch grošoch, Drahý baranček), posledná O čižmárikovi pokračuje v druhom zväzku. Za ňou nasledujú rozprávky O Berone, Najmladšia sestra, Skapaná najmladšia sestra, Cesta k slncu, Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná, Nebeská sláva, Či jesto pravda na svete?, Tri citróny, O Mariške a Janíkovi, Zakliaty princ, O človeku čo nikdy nehrešil a štyri očíslované rozprávky bez nadpisu, pričom k prvej je pripísaný text „Má Sv. Matka“, k druhej iniciály M. H. M. a k poslednej (na konci zošita) rok 1842. Tretí zväzok obsahuje rozprávky Jáchymko a Otolienka, O hadíkovi, Tri pišťalky (Neverná sestra), Umrlcova hlava, Tri holúbky, Sirota a obsahy rozprávok (Drndulienka, Macocha a dcéra, Povest' o macoche a dcére, Strigôň chcel dievča za ženu, Hadogašpar, Povest' o ženských sľuboch, Mladá horárka, Umrly Fil'ko,

¹ Hroboňova rukopisná pozostalosť je v Archíve literatúry a umení SNK spracovaná od sedemdesiatych rokov minulého storočia pod signatúrou 44; jej súpis je uverejnený v Inventári rukopisov Literárneho archívu MS Fondy 42 – 45. Stručná informácia o spracovanej pozostalosti bola uverejnená v zborníku *Literárny archív* 8/1971, o zápisoch folklórnej slovesnosti informoval Miroslav Huska (*K problematike slovenského romantizmu*, 1973), o pozostalosti ako celku naposledy Terézia Kaššayová (*Literárny archív* 36 – 37).

² Cit. podľa HLEBA, Edmund: Samo Bohdan Hroboň – romantik a mesianista. In: *Literárny archív* 34. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 25.